

Teodicejska problematika u romanu Braća Karamazovi

Bubalović, Josipa

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:183220>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij filozofije i pedagogije

Josipa Bubalović

Teodicejska problematika u romanu *Braća Karamazovi*

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Krešimir Šimić

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Preddiplomski studij filozofije i pedagogije

Josipa Bubalović

Teodicejska problematika u romanu *Braća Karamazovi*

Završni rad

Humanističke znanosti, filozofija, filozofija religije

Mentor: prof. dr. sc. Krešimir Šimić

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 4. rujna, 2023.

Josipa Bubalović, O122236333

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Teodiceja je pojam koji se odnosi na opravdanje Boga te Njegove povezanosti s postojanjem zla u svijetu, a pojam je prvi upotrijebio G. W. Leibniz u svome djelu Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla. Stjepan Kušar po uzoru na Petera Henricija konstruirao je teodicejske krugove koji u četiri razine prikazuju povijesni razvoj teodicejskog pitanja. Osim što je teodicejsko pitanje zastupljeno u filozofiji, možemo ga pronaći i u književnosti. Ruski književnik F. M. Dostojevski primjer je književnika koji je u svome romanu Braća Karamazovi postavio pitanje zla, čovjekove slobodne volje te Božje opstojnosti. Ta pitanja prikazuju teodicejsku problematiku ovog romana, a poglavlja Pobuna i Veliki inkvizitor upravo svjedoče o tome. Likovi ovog romana pitaju se postoji li Bog uopće ili je on produkt ljudske mašte, zašto ljudi, a osobito djeca pate te što će nam slobodna volja, ako svejedno griješimo i činimo pogreške. Jedini mudar i ispravan odgovor na ova pitanja nalazi se u djelatnoj ljubavi prema bližnjima, koja je nalik na Kristovu ljubav.

Ključne riječi: teodiceja, zlo, patnja, Bog, Braća Karamazovi

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Teodiceja	5
2. 1. Teodicejski krugovi	6
2. 1. 1. Leibnizova metafizička teodiceja	7
2. 1. 2. Kantova autentična teodiceja	9
3. <i>Braća Karamazovi</i> i teodicejsko pitanje	12
3. 1. <i>Pobuna</i>	12
3. 2. <i>Veliki inkvizitor</i>	14
3. 3. Djelatna ljubav	15
4. Zaključak	19
5. Popis literature	20

1. Uvod

Pitanje zla je pitanje koje nadilazi čovjekove umne sposobnosti. Čovjek ne može dati univerzalan odgovor na pitanje zašto postoji zlo te također ne može shvatiti zašto Bog dopušta da ljudi pate. Upravo se takvim pitanjima bavi filozofska disciplina koja se naziva teodiceja. Još za vrijeme antike ljudi su shvatili da, osim dobra, na svijetu postoji i zlo te su pokušavali dati razuman odgovor zašto je to tako. Brojni filozofi iznijeli su svoja teodicejska promišljanja, poput Epikura, Platona, sv. Augustina, Tome Akvinskog, no u ovom području znatno se istaknuo njemački filozof Gottfried Wilhelm Leibniz. Osim filozofa, problem zla i patnje zaokupljao je i književnike, koji su u svoja djela uključili teodicejsku problematiku. Jedan od takvih književnika jest i slavni ruski pisac Fjodor Mihajlovič Dostojevski (1821–1881), koji je u svojim romanima često prikazivao egzistencijalna pitanja te probleme kršćanstva i Crkve. *Braća Karamazovi* jedan je od njegovih poznatih romana u kojem je moguće prepoznati teodicejsku problematiku.

Cilj je ovog rad jest prikazati teodicejsku problematiku u romanu *Braća Karamazovi*, koja je iznesena kroz stavove i razmišljanja njegovih likova. Sadržaj rada podijeljen je u dva glavna dijela. U prvom dijelu bit će objašnjen pojam *teodiceja* radi lakšeg razumijevanja ostatka rada. Također, bit će prikazani i teodicejski krugovi, koji sažimaju problem teodiceje u četiri razine. U tom dijelu rada osvrnut će se i na Leibnizovo i Kantovo tumačenje teodiceje. Drugi dio rada tematizira sam roman *Braća Karamazovi*, naročito poglavlja *Pobuna* i *Veliki inkvizitor* u kojima je uočljiva teodicejska problematika. Na samom kraju rada bit će prikazano razrješenje teodicejskog pitanja u romanu, a koje se nalazi u djelatnoj ljubavi prema bližnjima.

2. Teodiceja

Pojam *teodiceja* prvi je upotrijebio njemački filozof G. W. Leibniz, a dolazi od grčkih riječi *theos*, što znači bog i *dike*, što znači pravo.¹ Teodiceja se može definirati kao opravdanje Božje dobrote, pravednosti i svemoći za postojanje patnje i zla u svijetu.² One religije koje pretpostavljaju borbu između dobrog i zlog boga te religije koje ne definiraju boga kao svemoćnog stvoritelja nemaju problem s teodicejom.³ Prema tome, može se zaključiti kako je problem teodiceje problem s kojim se suočavaju samo monoteističke religije.⁴ Temelje ovog pitanja pronalazimo već i u Bibliji. O tome nam svjedoče *Knjiga o Jobu* te osmo poglavlje *Poslanice Rimljanima*.⁵ Također, pitanjem podrijetla zla bavili su se filozofi još od antike. Crkveni otac Laktancije sačuvao je Epikurov fragment u kojem Epikur postavlja teodicejsko pitanje ovim riječima:

»Ili Bog želi iskorijeniti zlo u svijetu, a ne može, onda je slab; ili on to može, a ne želi, onda je loš; ili on to ne može i ne želi, onda je slab i loš, te u svakom slučaju nije Bog; ili on to može i želi, no otkuda onda zlo? I zašto ga ne odstrani?«⁶

Dakle, Epikur postavlja pitanje: *Je li Bog odgovoran za zlo ili nije?* Ako bi Bog bio odgovoran za zlo, tada se njemu ne bi mogla pridati osobina dobrote. S druge pak strane, ako Bog ne bi bio odgovoran za zlo, Bog ne bi bio svemoguć.

S obzirom na naznačena pitanja, vidljivo je kako je pitanje teodiceje vrlo složen problem te je na njega teško dati opći odgovor. Štoviše, neki autori smatraju kako je teodiceja »filozofsko-teologijski projekt od kojeg valja odustati«. ⁷ Navode se dva razloga zašto su svi pokušaji odgovora na pitanje *zašto moralno savršeni Bog dopušta zlo* neuspješni. Prvi razlog je u tome što niti jedna inačica teodiceje ne nudi odgovor na zla koja zahvaćaju konkretnog čovjeka patnika, dok je drugi razlog sagledavanje Boga u pretjerano antropomorfnim kategorijama.⁸ Iz usporedbe Boga s ljudskim osobinama proizlazi kako On nije moralno dobra

¹ Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989), pod natuknicom »teodiceja«, na str. 330b.

² Stjepan Kušar, *Filozofija o Bogu* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001), str. 105.

³ Peter Fischer, *Filozofija religije*, preveo s njemačkoga Božo Dujmović (Zagreb: Naklada Breza, 2010), str. 53–54.

⁴ Fischer, *Filozofija religije*, str. 54.

⁵ Danijel Tolvajčić, *Teodicejski problem u suvremenoj filozofiji religije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2023), str. 14.

⁶ Fischer, *Filozofija religije*, str. 53.

⁷ Tolvajčić, *Teodicejski problem u suvremenoj filozofiji religije*, str. 133.

⁸ Isto.

osoba budući da dopušta zlo. Međutim, ova kritika ukazuje na to da se Božje postojanje ne može mjeriti ljudskim standardima.⁹

Ipak, iz perspektive kršćanstva, čovjek treba biti svjestan da će Bog nadići svako naravno i moralno zlo te da svako iskustvo zla treba gledati kao Božje obećanje spasenja.¹⁰ To nam potvrđuje i sv. Pavao u *Poslanici Rimljanima* kada kaže: »Smatram uistinu, sve patnje sadašnjega vremena nisu ništa prema budućoj slavi koja se ima očitovati u nama.« (Rim 8, 18)

2. 1. Teodicejski krugovi

Budući da je u prethodnom poglavlju rečeno što je teodiceja te kojim se pitanjima ona bavi, važno je prikazati tijek razvoja teodicejskog pitanja te filozofe i mislioce koji su se njime bavili. Dakle, kao što je već spomenuto, teodicejsko pitanje je koje je prisutno još od antike pa sve do danas. Povijesni pregled pojave tog pitanja prikazao je Stjepan Kušar po uzoru na švicarskog filozofa Petera Henricija, a riječ je o shemi četiriju koncentričnih krugova. Svaki krug sheme koncentričnih krugova tematizira jednu razinu problema teodiceje te se može reći kako su oni međusobno povezani i uvjetuju jedan drugoga.¹¹

Prvi krug, ujedno i onaj najveći, odnosi se na »cijelo čovječanstvo, sva njegova iskustva trpljenja, i tiče se zapravo svakog čovjeka.«¹² U ovaj krug ubrajaju se trpljenja i patnje koje nastaju po prirodi, ali i po samom čovjeku, a čovjek ujedno predstavlja i onoga koji čini i onoga koji podnosi ta nedjela.¹³ Međutim, u ovaj krug nisu smještena pitanja o podrijetlu i smislu trpljenja, patnje i boli.

Drugi krug problematiziranja teodiceje podrazumijeva »grčko filozofijsko iskustvo i promišljanje svijeta i božanstva«, a prikazuje se slikom uređene i skladne cjeline – *kozmosa* u kojem se zlo opisuje kao lišenost ili manjak dobra.¹⁴ Primjerice, Platon je u svome dijalogu *Država* rekao da zlo predstavlja nered te da Bog ne može biti uzrok zla: »Dobru je uzrok samo bog, a zlu treba nešto drugo tražiti kao uzrok, a ne boga.«¹⁵

⁹ Isto, str. 139.

¹⁰ Isto, str. 135.

¹¹ Kušar, *Filozofija o Bogu*, str. 107.

¹² Isto, str. 108.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto, str. 109–110.

¹⁵ Platon, *Država*, preveo Martin Kuzmić (Zagreb: Naklada Jurčić, 1997), str. 105.

Treći, kršćanski krug proizlazi iz biblijske o bjave, a temelji se na shvaćanju svemogućeg i sveznajućeg Boga, Stvoritelja koji stvara svijet.¹⁶ Ovdje Kušar navodi poziciju sv. Aurelija Augustina, srednjovjekovnog mislioca. Za njega Bog predstavlja najviše dobro – *Summum bonum* te on zaključuje da je svako stvoreno biće dobro, a zlo tada ne bi moglo biti biće jer ono nije dobro.¹⁷ Nadalje, Augustin uzrok zla pripisuje opredjeljenju volje za zlo, a ujedno time i oslobađa Boga krivnje za zlo:

»I pitao sam se što je zlo, i otkrih da nije biće, nego da je izopačenost volje koja se od najvišeg bića, od tebe Boga, odvrtila k najnižim bićima, te odbacuje svoju nutrinu i nadimlje se željom za onim što je vani.«¹⁸

Srednjovjekovni mislilac Toma Akvinski u svome djelu *Summa contra gentiles* također zaključuje da Bog nije izvor zla. On smatra da je Bog sama dobrota, a zlo je oprečno dobru, stoga u Bogu ne može biti zla: »Doista, ako je zlo uzrok dobra, a zlo ne djeluje doli silom dobra, kako je dokazano, treba da samo dobro bude prvotni uzrok zla.«¹⁹

Četvrti krug ujedno je i najuži krug teodicejskog pitanja, a smješten je u razdoblje od 1710. kada je objavljeno Leibnizovo djelo *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla* do 1791. kada je Kant objavio svoj spis *O neuspjelosti svih pokušaja teodiceje*.²⁰ Zbog opsežnosti opisivanja, Leibnizovo i Kantovo poimanje teodiceje bit će prikazano u posebnim poglavljima u nastavku.

2. 1. 1. Leibnizova metafizička teodiceja

Gottfried Wilhelm Leibniz njemački je filozof koji je živio i pisao svoja djela tijekom 17. i 18. stoljeća. U svome djelu *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla* ili kraće samo *Teodiceja*, Leibniz stavlja Boga »pred sud« i pokušava obraniti suživot Boga kao apsolutnog dobra i postojanja zla.²¹ U prvom dijelu svoje knjige Leibniz naglašava

¹⁶ Kušar, *Filozofija o Bogu*, str. 111.

¹⁷ Ivo Tadić, »Augustinovo poimanje zla«, *Filozofska istraživanja* 24/1 (2004), str. 271–287, na str. 279.

¹⁸ Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, preveo Stjepan Hosu (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973), str. 148.

¹⁹ Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, svezak drugi (knjiga III–IV) latinski i hrvatski tekst, preveo Augustin Pavlović (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), str. 35.

²⁰ Kušar, *Filozofija o Bogu*, str. 108.

²¹ Marija Selak, »Moral Enhancement and the Reduction of Evil: How Can We Create a Better World?«, *Socijalna ekologija* 26/1–2 (2017), str. 71–82, na str. 77.

kako mu je cilj »odvratiti ljude od pogrešnih ideja što Boga prikazuju kao neprikosnovenog vladara koji vlada despotski te ga je stoga teško voljeti i nedostojan je ljubavi.«²²

Leibniz definira Boga kao umni bitak, koji je beskonačan u svakom pogledu, apsolutno savršen u moći, mudrosti i dobroti.²³ Bog je svemogući stvoritelj koji, po Leibnizovu mišljenju, od beskonačnog broja drugih svjetova, odabire onaj najbolji.²⁴ Bog se mora odlučiti koji od mogućih svjetova, koje sagleda u svojem beskonačnom razumu, želi ozbiljiti.²⁵ Dakle, Bog je apsolutno savršena supstancija, koja stvara svijet iz svoje dobrote i ljubavi, a pri tome izabire najbolji mogući svijet. Leibniz kaže da ne postoji bolji svijet jer da postoji, Bog bi sigurno njega odabrao.²⁶ Bog kao najmudrije biće bira ono najbolje jer to proizlazi iz moralne nužnosti najmudrijeg.²⁷

Prema Leibnizovu mišljenju postoje tri vrste zla: metafizičko, fizičko i moralno zlo.²⁸ Metafizičko zlo sastoji se u nesavršenosti.²⁹ Bog je apsolutan i savršen, dok su stvorenja koja je stvorio na nižoj razini od njega. To znači da su stvorenja, tj. ljudi nesavršeni te da imaju neka ograničenja. Da Bog nije dao stvorenjima ta ograničenja, ona bi bila savršena i beskonačna poput njega.³⁰ Dakle, zlo u metafizičkom smislu predstavlja nužan predikat svega stvorenog, odnosno svih stvorenja koja su konačna.³¹ Nadalje, postoji fizičko zlo koje se sastoji u patnji.³² Fizičko zlo još se naziva i prirodno, vezano je uz prirodu svijeta i čovjeka.³³ U velikom broju slučajeva čovjek nije kriv za postojanje fizičkog zla i na njega ne može utjecati.³⁴ Posljednje zlo koje Leibniz izdvaja je moralno zlo, a ono se očituje u grijehu.³⁵ Takvo zlo nastaje zbog slobodne volje koju čovjek ima, tj. zbog donošenja pogrešnih odluka i izbora.³⁶ Bog nije uzrok moralnog zla, ali jest uzrok fizičkog zla, odnosno kažnjavanja

²² G. W. Leibniz, *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla*, preveo Dušan Janić (Zagreb: Demetra, 2012), str. 88.

²³ Leibniz, *Teodiceja*, str. 89.

²⁴ Isto, str. 88–89.

²⁵ Fischer, *Filozofija religije*, str. 62.

²⁶ Leibniz, *Teodiceja*, str. 212.

²⁷ Isto, str. 213.

²⁸ Isto, str. 96.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, str. 217.

³¹ Peter Fischer, *Filozofija religije*, str. 63.

³² Leibniz, *Teodiceja*, str. 96.

³³ Aleksandra Golubović i Jelena Kopajtić, »Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije - Zlo kao mogućnost za postizanje dobra«, *Nova prisutnost* 10/2 (2012), str. 235–248, na str. 239.

³⁴ Golubović i Kopajtić, »Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije - Zlo kao mogućnost za postizanje dobra«, str. 239.

³⁵ Leibniz, *Teodiceja*, str. 96.

³⁶ Golubović i Kopajtić, »Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije - Zlo kao mogućnost za postizanje dobra«, str. 240.

moralnog zla.³⁷ Leibniz naglašava kako fizičko i moralno zlo nisu nužni, ali na osnovi vječnih istina oni su mogući.³⁸ Treba postojati beskonačno mnogo svjetova kako bi zlo moglo stupiti u veći broj njih i kako bi ga sadržavao čak i najbolji od tih svjetova.³⁹ Međutim, postavlja se pitanje: *Ako je ovo najbolji mogući svijet, zašto u njemu postoji zlo i patnja?*

Leibniz kaže da se uzrok zla treba tražiti u idealnoj naravi stvorenja jer je ta narav sadržana u vječnim istinama koje postoje u Božjem umu neovisno o njegovoj volji.⁴⁰ On zaključuje kako u stvorenju postoji izvorna nesavršenost prije grijeha jer je stvorenje ograničeno i ne može sve znati, stoga može i griješiti.⁴¹ Kada Bog dopušta zlo, on se koristi svojom mudrošću i vrlinom.⁴² Dakle, Bog opravdano dopušta zlo te ga usmjerava prema dobru. Zlo uzrokuje dobro kojeg ne bi bilo bez tog zla.⁴³ U Božjoj državi vlada vrlina i sreća, a grijeh i zlo u usporedbi s dobrim gotovo ništa ne vrijede, oni upravo služe većim dobrima.⁴⁴ Jedan je od ciljeva kojim Bog teži i sreća razumnih stvorenja. Međutim, ipak se i nesreća može dogoditi kao rezultat većeg dobra.⁴⁵ Bog voli vrlinu, a mrzi poroke, no u odluci o najboljem Bog mora dopustiti i neki porok.⁴⁶ Bog želi ono najbolje - harmoniju u svijetu, a to bi se postiglo jedino dopuštanjem zla.⁴⁷ Leibniz zaključuje da je grijeh prisutan i dopušten u svijetu iz razloga što je uključen u najbolji plan za svijet.⁴⁸

2. 1. 2. Kantova autentična teodiceja

Filozof njemačkog klasičnog idealizma Immanuel Kant kritizira teodicejske pokušaje svojih prethodnika, naziva ih »doktrinalnim teodicejama« te pokušava uspostaviti vlastitu »autentičnu teodiceju« na razini praktičkog uma.⁴⁹ U svom spisu pod nazivom *O neuspjehu svih filozofskih pokušaja u teodiceji* Kant pomoću biblijske priče o Jobu objašnjava svoju autentičnu teodiceju.

³⁷ Leibniz, *Teodiceja*, str. 170.

³⁸ Isto, str. 96.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, str. 98.

⁴³ Isto, str. 90.

⁴⁴ Isto, str. 150.

⁴⁵ Isto, str. 143.

⁴⁶ Isto, str. 141–142.

⁴⁷ Hans Poser, »O dopuštanju zla u najboljem svijetu: o Leibnizovoj teodiceji«, *Filozofska istraživanja* 17/2 (1997), str. 405–418, na str. 408.

⁴⁸ Leibniz, *Teodiceja*, str. 204.

⁴⁹ Kušar, *Filozofija o Bogu*, str. 109.

Job je bio starozavjetni lik koji je okarakteriziran kao »neporočan i pravedan: bojao se Boga i klonio zla.« (Job 1, 1) Kako bi ispitao njegovu vjeru, Bog dopušta Sotoni da iskuša Joba tako što mu oduzima obitelj, bogatstvo i zdravlje. Jobovi prijatelji pokušavaju ga uvjeriti da je sva ta patnja kazna za grijeh, no unatoč tome Job i dalje vjeruje da nije sagriješio te ostaje vjeran Bogu. Iako mu nije jasan smisao patnje, Job svejedno vjeruje da se sve događa po Božjoj volji, vjeruje u Njegovu dobrotu i pravednost. Job se na kraju odlučuje uteći Bogu te od Njega dobiti sve odgovore, stoga Bog nagrađuje njegovu vjeru blaženstvom: »I Jahve vrati Joba u prijašnje stanje jer se založio za svoje prijatelje, pa mu još udvostruči ono što je posjedovao.« (Job 42, 10) Dakle, autentična teodiceja sastoji se u tome da je u ovoj priči o Jobu Bog izrazio svoju volju kroz ljudski, točnije praktički um.⁵⁰ Čovjek ne može dokučiti Božje puteve i Božju volju, no u praktičkom pogledu Božja volja se može dokučiti kroz moralni zakon.⁵¹ Kant je dao formulu moralnog zakona, koja je iskazana kategoričkim imperativom, a on glasi: »Radi tako kao da bi maksima tvoga djelovanja s pomoću tvoje volje trebala postati općim prirodnim zakonom.«⁵² Ukoliko čovjek ne slijedi taj moralni zakon i ne djeluje prema njemu, on tada griješi i zapada u zlo.

Kantova teodiceja podrazumijeva »obranu višnje mudrosti Tvorca svijeta protiv optužbe koju protiv nje podiže um iz onoga što je u svijetu protusvrhovito.«⁵³ Dakle, Kant kaže kako se naše iskustvo može oblikovati kao sustav svrha, odnosno svrhovito uređen svijet čiji je tvorac Bog.⁵⁴ Prema tome, iskustvo trpljenja ne bi se moglo uklopiti u takav svijet, stoga je ono protusvrhovito te govori protiv višnje Mudrosti.⁵⁵ Ovdje se može izdvojiti subjektivni i objektivni pol teodicejskog pitanja. Subjektivni predstavlja potrebu uma za uređenim jedinstvom stvarnosti, dok objektivni pol pokazuje kako stvarnost ne može zadovoljiti tu potrebu te joj se ona čak i protivi.⁵⁶

O problemu zla Kant je pisao u svome djelu *Religija unutar granica pukog uma*, u kojem je razvio misao o radikalnom zlu.⁵⁷ Radikalno zlo proizlazi iz iskustva, a odnosi se na »nesposobnosti čovjekova htijenja da u svoju maksimu prihvati moralni zakon, i njegovo se porijeklo traži u zlom srcu svakoga od nas kao zajedničkom nazivniku za naš moralni

⁵⁰ Fisher, *Filozofija religije*, str. 66.

⁵¹ Isto.

⁵² Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Feniks, 2003), str. 42.

⁵³ Kušar, *Filozofija o Bogu*, str. 108.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, str. 109.

⁵⁷ Selak, »Moral Enhancement and the Reduction of Evil: How Can We Create a Better World?«, str. 74.

habitus.«⁵⁸ Dakle, Kant kaže da je čovjek zao onda kada je svjestan moralnog zakona, ali ipak od njega povremeno odstupa.⁵⁹ Korijen radikalnog zla nalazi se u zlim maksimama – subjektivnim principima htijenja, koje čovjek odabire samovoljno:

»Prema tome, da bi se nekoga nazvalo zlim, moralo bi se moći iz nekoliko svjesnih zlih radnji, čak i iz jedne jedine, a priori zaključiti da im je u osnovi neka zla maksima, a iz nje da u subjektu općenito postoji osnova svih posebnih moralno-zlih maksima koja je i sama opet maksima.«⁶⁰

Kant u svome djelu *Kritika praktičkog uma* kaže da su jedini objekti praktičkog uma objekti dobra i zla. Pri tome, dobro predstavlja »nužan predmet moći htijenja« ili ono čemu trebamo težiti, dok je zlo »nužan predmet moći gnušanja«, tj. ono što bismo trebali izbjegavati.⁶¹ Kant naglašava da pojam dobra mora služiti kao temelj praktičkog zakona.⁶² Ono dobro ili zlo uvijek znači neki odnos prema volji, odnosi se na radnje, a ne na osjećajno stanje osobe. Dobro ili zlo su »načini djelovanja, maksima volje, sama djelatna osoba kao dobar ili zao čovjek, ali ne neka stvar koja bi se tako mogla nazvati«.⁶³

Svojim teodicejskim promišljanjima Kant govori da se Božja volja može spoznati ukoliko djelujemo prema moralnom zakonu. Ako pak čovjek samovoljno odstupa od tog zla, čovjek je zao. Zlo i zle maksime treba izbjegavati, a potrebno je težiti prema dobru jer samo na taj način čovjek djeluje i živi moralno.

⁵⁸ Silvio Maršić, »Immanuel Kant i problem religije (Boga) (Kritička i transcendentna filozofija)«, *Spectrum* 3–4 (2008), str. 143–155, na str. 152.

⁵⁹ Immanuel Kant, *Religija unutar granica pukog uma*, preveo s njemačkoga Kiril Miladinov (Zagreb: Naklada Breza, 2012), str. 35.

⁶⁰ Kant, *Religija unutar granica pukog uma*, str. 24.

⁶¹ Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Naprijed, 1990), str. 96.

⁶² Kant, *Kritika praktičkog uma*, str. 96.

⁶³ Isto, str. 98.

3. Braća Karamazovi i teodicejsko pitanje

Braća Karamazovi posljednji je roman slavnog ruskog pisca Fjodora Mihajloviča Dostojevskog koji je objavljen 1880. godine.⁶⁴ Već u ljeto 1878. godine Dostojevski je započeo s pisanjem ovog romana dok se intenzivno družio s V. S. Solovjovom, mladim mistikom i filozofom.⁶⁵ Prvotna zamisao bila je da se roman temelji na ideji Crkve kao »pozitivnom društvenom idealu«, međutim osnovu fabule činio je zamršeni sudski slučaj obitelji Iljinski: »stariji je sin deset godina nedužan robijao zbog ucubojstva, sve do priznanja mlađeg brata koji ne samo da je izvršio zločin, nego i podmetnuo dokaze protiv vlastitog brata.«⁶⁶

Ovim romanom Dostojevski je nastojao prikazati društvena proturječja svoga doba, s jedne strane ateizam s kojim se susreću likovi romana, a s druge pak strane pojavu određenog duhovnog oživljavanja, koja je sažeta u jednoj »slučajnoj« ruskoj obitelji, obitelji Karamazov.⁶⁷ Vrhunac svih proturječja prikazan je u teodicejskoj problematici, koja se najbolje može shvatiti kroz poglavlja *Pobuna* i *Veliki inkvizitor*. Roman je podijeljen u četiri dijela te sadrži dvanaest knjiga, a oba ova poglavlja nalaze se u petoj knjizi pod nazivom *Pro i contra*.

3. 1. Pobuna

Četvrto poglavlje pete knjige romana *Braća Karamazovi* prikazuje razgovor dvojice braće Ivana i Aljoše Karamazova. Ovaj razgovor okarakteriziran je kao vrhunac romana, a jedan od razloga je taj što se razgovor može promatrati u kontekstu biografije njegova autora F. M. Dostojevskog.⁶⁸ Naime, Dostojevskog je znatno pogodila smrt vlastitog djeteta Alekseja,

⁶⁴ Sonja Ludvig, »Demonizam u romanu Braća Karamazovi F. M. Dostojevskog«, *Umjetnost riječi* 44/ 2–3 (2000), str. 153–178, na str. 153.

⁶⁵ Ludvig, »Demonizam u romanu Braća Karamazovi F. M. Dostojevskog«, str. 153.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Krešimir Šimić, »Književno-biblijski pristup teodicejskoj problematici«, *Bogoslovska smotra* 75/1 (2005), str. 31–59, na str. 43.

⁶⁸ Siniša Očurščak, »Teodicejski kontekst problema slobode u središtu "Braće Karamazovih" F. M. Dostojevskoga«, u: Daniel Miščin (glavni urednik), *Filozofski zapisi, pjesme i djeci* (Zagreb: Marija Škorić, 2004), str. 371–396, na str. 379.

stoga je ovaj razgovor dvojice braće o patnji djece poslužio kao inspiracija te tako ostavio veoma intenzivan trag.⁶⁹

Ivan i Aljoša Karamazov biološka su braća, a njihov otac Fjodor Pavlovič Karamazov iz prvog braka ima još jednog sina Dmitrija. I kod Dmitrija se također nazire problem patnje nezaštićenih koji mu se javlja u snu,⁷⁰ međutim kod Ivana Karamazova ovaj je problem izraženiji. Ivana muči pitanje patnje ljudi, pita se zašto je sva zemlja natopljena ljudskim suzama od kore do sredine.⁷¹ Iako ga more i patnje odraslih ljudi, Ivan se u svojoj pobuni orijentira na patnje djece: »Htio sam govoriti o patnjama ljudskog roda općenito, ali radije se zadržimo samo na patnjama djece. To će deset puta smanjiti dimenzije moje argumentacije, ali bolje će biti da se zadržimo samo na djeci.«⁷² Smatra da su djeca nevina i nedužna, naspram odraslih koji su »pojeli jabuku, spoznali dobro i zlo i postali poput bogova.«⁷³ Kako bi izrazio svoju ogorčenost i ljutnju, Ivan navodi bratu nekoliko strahovitih situacija i primjera zlostavljanja djece. Iskustva razbojnika koji je noću pljačkao kuće pa mu se događalo da »zakolje i po nekoliko djece«, priča o Turcima koji su djecu isijecali iz majčine utrobe i bacali ih u vis, primjer obrazovanih roditelja koji su svoju petogodišnju kćer »tukli, šibali, udarali nogama ne znajući ni sami zašto, tako da joj je sve tijelo bilo u modricama«, priča o dječaku kojeg su lovački psi rastrgali na komade⁷⁴ i mnoge druge priče koje je Ivan ispričao nikoga ne ostavljaju ravnodušnim. Iz svega toga Ivan zaključuje da »...mnogi ljudi imaju jednu posebnu osobinu – sklonost mučenja djece, ali samo djece. Prema svim ostalim subjektima ljudskog roda odnose se ti isti mučitelji čak i dobrohotno i smjerno...«⁷⁵ Upravo iz razloga što su djeca slabašna, nezaštićena i nemaju se kome obratiti, ona »raspaljuju mučiteljevu pogansku krv«.⁷⁶

Rješenje teodicejskog pitanja u savršenoj, vječnoj harmoniji Ivan ne prihvaća jer smatra da se tako ne može iskupiti život nevine djece: »Čuj, ako svi moraju patiti da bi svojom patnjom otkupili vječnu harmoniju, što će tu djeca, reci mi, molim te? Potpuno je nepojmljivo zašto su i ona morala patiti, zašto su djeca morala patnjama otkupljivati

⁶⁹ Očurščak, »Teodicejski kontekst problema slobode u središtu "Braće Karamazovih" F. M. Dostojevskoga«, str. 378.

⁷⁰ Šimić, »Književno-biblijski pristup teodicejskoj problematici«, str. 43.

⁷¹ F. M. Dostojevski, *Braća Karamazovi*, preveo s ruskoga Zlatko Crnković (Zagreb: Globus media, 2004), str. 270.

⁷² Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 264.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto, str. 264–269.

⁷⁵ Isto, str. 268.

⁷⁶ Isto.

harmoniju?»⁷⁷ Harmonija ne vrijedi suza niti jednog djeteta jer te suze nisu iskupljene, no ni to iskupljenje ne vrijedi jer je dijete već nastradalo. Ivan se pita postoji li na svijetu biće koje može i ima pravo oprostiti, a na to mu pitanje Aljoša odgovara: »To biće postoji i ono može sve oprostiti, sve i svima i za sve zato što je i samo dalo svoju nevinu krv za sve i za svakoga.«⁷⁸ Dakle, to biće jest Isus Krist koji je svoj život dao kako bi otkupio sve naše grijeha i tako nam omogućio spasenje. Aljoša koji ima želju postati monah i svoj život posvetiti Bogu, pokušava ovim riječima pokazati svome bratu da se rješenje i utjeha uvijek mogu pronaći u Isusu Kristu. Međutim, Ivan njegove riječi ne shvaća ozbiljno te mu odlučuje ispričovjediti priču pod nazivom *Veliki inkvizitor* koju je sam osmislio.

3. 2. *Veliki inkvizitor*

Nakon poglavlja *Pobuna* slijedi poglavlje *Veliki inkvizitor* koje je ujedno i naziv Ivanove izmišljene priče. Ivan naglašava kako se radnja njegove priče odvija u Španjolskoj, točnije u Sevilji, za vrijeme inkvizicije. U priči se pojavljuje On (Isus Krist) koji je »poželio bar načas pohoditi djecu svoju, i to upravo tamo gdje heretici gore na lomačama.«⁷⁹ On se pojavljuje tiho, ali Ga cijeli puk prepoznaje. Dok je On oživljavao djevojčicu, naišao je devedesetogodišnji starac, kardinal veliki inkvizitor. Ljut i ogorčen što je On ponovno došao na zemlju smetati ljudima, odlučuje Ga zatvoriti u tamnicu kako bi Ga sutradan spalili na lomači.

U tamnici započinje razgovor s Njim, točnije monolog jer je Krist samo šutio i mirno slušao velikog inkvizitora. Veliki inkvizitor započeo je s interpretacijom Kristova iskušenja u pustinji od strane sotone, »strašnog i mudrog duha, duha samouništenja i nepostojanja«⁸⁰ Iz Evandjelja je poznato da je sotona kušao Isusa s tri pitanja, a prvo od njih glasi: »Ako si Sin Božji, reci da ovo kamenje postane kruhom« (Mt 4, 3). Međutim, veliki inkvizitor to pitanje formulirao je ovako: »Želiš se otisnuti u svijet praznih ruku, obećavajući nekakvu slobodu koju ljudi u svojoj priprostosti i prirodnoj raspuštenosti ne mogu uopće pojmiti, koje se boje i klone – jer nikad ništa nije bilo čovjeku i ljudskom društvu nesnosnije od slobode!«⁸¹

⁷⁷ Isto, str. 270.

⁷⁸ Isto, str. 272.

⁷⁹ Isto, str. 275.

⁸⁰ Isto, str. 279.

⁸¹ Isto, str. 279–280.

Dakle, ono što muči velikog inkvizitora, odnosno Ivana Karamazova koji pripovijeda ovu priču, jest pitanje čovjekove slobodne volje. I inkvizitor je, baš kao Ivan, samo običan »patnik koga more veliki jadi i koji voli čovječanstvo.«⁸² Inkvizitor je svjestan da je čovjek a priori slobodan, ali je također svjestan i da je sloboda jedan dvosmislen i stoga nesnosan pojam.⁸³ Sloboda obećava čovjeku nešto najdragocjenije, ali mu to nikada ne može pružiti.⁸⁴ Bog je čovjeku dao sposobnost da slobodno razlučuje i odabire, no sloboda sa sobom nosi i odgovornost za učinjene postupke. U isto vrijeme čovjek je sretan što je slobodan, ali je i nesretan kada svojim slobodnim izborom djeluje neispravno. Stoga, inkvizitor osuđuje Krista jer je sloboda koju je darovao i za koju se žrtvovao samo opteretila čovjeka i donijela mu muke:

»Umjesto da ovladaš ljudskom slobodom, uvećao si je i zauvijek opteretio njezinim mukama čovjekovo duševno carstvo. Poželio si slobodnu ljubav čovjekovu da slobodno pođe za Tobom, zanesen i ushićen Tobom. Umjesto strogog starog zakona, čovjek je odsad morao svojim slobodnim srcem prosuđivati što je dobro, a što zlo imajući pred sobom kao uzor samo Tvoj lik – ali zar zbilja nisi pomislio da će on na kraju odbaciti i osporiti čak i Tvoj lik i Tvoju istinu ako ga opterete takvim groznim bremenom kao što je sloboda izbora?«⁸⁵

U ovoj priči pitanje slobode povezano je i s pitanjem slobode vjere za kojom je čeznuo i sam Isus Krist, a to je vjera »bez čuda kad se čovjek može uvjeriti u božju egzistenciju samo u slobodnoj i djelatnoj ljubavi do blišnjega.«⁸⁶ I sam kraj Ivanove priče, koja završava Kristovim poljupcem inkvizitoru, svjedoči o Kristovoj ljubavi prema blišnjima, a upravo će o tome biti riječ u sljedećem poglavlju.

3. 3. Djelatna ljubav

Pitanje koje se provlači kroz roman *Braća Karamazovi* pitanje je Božje opstojnosti. Postoji li Bog stvarno ili je to samo ljudska izmišljotina? U poglavlju *Braća se upoznaju*, koje ujedno prethodi poglavlju *Pobuna*, Ivan govori svome bratu Aljoši da ne želi više razmišljati i propitivati je li čovjek stvorio Boga ili je pak Bog stvorio čovjeka.⁸⁷ Iako ni sam ne može pojmiti da je »divljoj i zloj životinji kao što je čovjek« mogla pasti na pamet misao o nužnosti

⁸² Isto, str. 288.

⁸³ Dušan Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, preveo Branko Lučić (Zagreb: AGM, 2003), str. 180.

⁸⁴ Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, str. 180.

⁸⁵ Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 282.

⁸⁶ Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, str. 180.

⁸⁷ Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 260.

Boga, svejedno izjavljuje da iskreno priznaje Boga.⁸⁸ Zanimljivo je što je Ivan u nekoliko poglavlja prije ovog, točnije u poglavlju *Uz čašicu konjaka*, na pitanje svoga oca Fjodora *Ima li Boga ili nema?* odgovorio da nema niti Boga niti besmrtnosti.⁸⁹ Iz ova dva primjera vidljivo je kako Ivan nema jasan stav, ne drži do svoje riječi te takva pitanja ne doživljava previše ozbiljnima. Međutim, Ivan priznaje da njegova »euklidovska pamet« ne može shvatiti i iskusiti Boga.

Odgovor na pitanje *kako je moguće iskusiti Boga i uvjeriti se u njegovu opstojnost?* daje mudri starac Zosima u poglavlju *Dama male vjere*.⁹⁰ U tom poglavlju Dostojevski prikazuje razgovor između starca Zosime i gospođe Hohlakove. Gospođa Hohlakova upravo je ta naslovna »dama male vjere« koja želi povratiti svoju vjeru, ali sama ne zna kako, stoga moli starca Zosimu za pomoć. On joj govori da se rješenje nalazi u iskustvu djelatne ljubavi:

»Potrudite se voljeti svoje bližnje djelatno i ustrajno! Prema tome koliko budete uspijevali u ljubavi, toliko ćete se uvjeravati i u opstojnost Božju, i u besmrtnost svoje duše. Ako se dovinete do potpunog samoprijedora u ljubavi, onda ćete svakako povjerovati u Boga i nikakva vam sumnja neće moći prodrijeti u dušu. To je provjereno, to je sigurno.«⁹¹

Zosima ovime želi reći da nam se Bog nikada ne otkriva izravno, već posredstvom ljubavi prema bližnjima.⁹² Starac nastoji naglasiti razliku između djelatne ljubavi prema bližnjima te ljubavi prema čovječanstvu koju gaji gospođa Hohlakova. Za primjer uzima riječi jednog liječnika koji je rekao: »što više općenito volim čovječanstvo, to manje volim ljude, to jest svakoga za sebe, kao pojedince.«⁹³ Dakle, radi ljubavi spram cijelog čovječanstva liječnik počinje mrziti bližnje. Takvom vrstom ljubavi čovjek potvrđuje svoju slobodu i samoljublje, što je u suprotnosti s djelatnom ljubavi.⁹⁴ Zosima opisuje ljubav prema čovječanstvu kao izmaštano, onu koja žudi za zadovoljenjem i da bude viđena.⁹⁵ Takva ljubav proizlazi iz ekstrinzičnih, vanjskih motiva, ona traži nešto zauzvrat i ne može dugo potrajati. Kao što i sama gospođa Hohlakova kaže, ukoliko nema pohvale i plaće ona nije u stanju nikoga ni voljeti.⁹⁶ S druge pak strane, ljubav prema bližnjima je ljubav koja se temelji na radu i

⁸⁸ Isto, str. 260–261.

⁸⁹ Isto, str. 151.

⁹⁰ Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, str. 65.

⁹¹ Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 65.

⁹² Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, str. 66.

⁹³ Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 66.

⁹⁴ Pirjevec, *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, str. 70.

⁹⁵ Dostojevski, *Braća Karamazovi*, str. 67.

⁹⁶ Isto, str. 66.

ustrajnosti.⁹⁷ Ona ne traži ljubav za ljubav, već je безусловna. Često mislimo da se takva ljubav i trud ne isplate jer ne dobivamo zahvalnost i uzvraćenu ljubav. Međutim, Zosima upozorava da upravo tako i treba biti jer je to put kojim trebamo ići kako bismo spoznali Boga:

»Ali predskazujem vam da ćete u onom istom trenutku kad budete zgroženi gledali kako, uza sav svoj trud, ne samo što se niste približili cilju nego ste se od njega kanda i udaljili – tog istog trenutka, predskazujem vam, iznenada ćete stići na cilj i jasno ugledati nad sobom čudotvornu moć Gospodovu, koji vas je sve to vrijeme volio i za sve vas vrijeme vodio na neki tajanstveni način.«⁹⁸

Ivan ne vjeruje u Boga, koji je sama Ljubav, stoga mu je teško povjerovati u mogućnost djelatne ljubavi prema bližnjima, koja vodi prema Bogu. Smatra da je takva ljubav nerealna i neizvediva: »Nikada nisam razumio kako se mogu voljeti bližnji. Upravo se bližnji, po mom mišljenju, ne mogu voljeti, nego možda samo oni koji su daleko.«⁹⁹ On sumnja da čovjek čini dobra djela drugima iz ljubavi te smatra da ih čini iz kazne koje se boji ili koju si sam određuje. Također, Ivan smatra da čovjek ne može prepoznati patnju i nevolju drugoga, odnosno da čovjek nema razumijevanja i empatije za druge: »Recimo da ja mogu duboko patiti, ali netko drugi ne može nikad spoznati koliko ja patim zato što je on netko drugi, a ne ja.«¹⁰⁰ Ivan ne priznaje Kristovu aktivnu ljubav, mišljenja je da je »Kristova ljubav prema ljudima svojevrsno čudo, ne-moguće na zemlji.«¹⁰¹

Starac Zosima i Aljoša navješćuju da je Krist najbolji primjer djelatne ljubavi jer neizmjerljivo i bezuvjetno ljubi svakog pojedinog čovjeka. Krist nam daje zapovijed, zapovijed ljubavi koja glasi: »Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga.« (Mt 22, 39) Ovu zapovijed moglo bi se izreći i drugim riječima koje Isus naziva zlatnim pravilom: »Sve, dakle, što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima. To je, doista, Zakon i Proroci.« (Mt 7, 12) Isus daje pravila i savjete kako dobro i ispravno živjeti. Tek kada tako živimo upoznat ćemo i Božju ljubav te spoznati njegovu veličinu i prisutnost, a to je upravo odgovor za kojim tragaju likovi romana.

Dakle, rješenje teodicejskog pitanja u romanu *Braća Karamazovi* nalazi se u pozitivnoj mističkoj teodiceji koju utjelovljuje starac Zosima sa svojom teorijom o aktivnoj,

⁹⁷ Isto, str. 67.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto, str. 263.

¹⁰⁰ Isto, str. 263–264.

¹⁰¹ Isto, str. 263.

djelatnoj ljubavi.¹⁰² Jedino unutar religije čovjek pronalazi izvor djelatne ljubavi koja »nadmašuje i najdublju ukorijenjenost zla i izopačenja u ljudskoj prirodi.«¹⁰³ Iako takva ljubav nadilazi našu spoznaju, ipak se trebamo ugledati na Krista koji je primjer čiste, savršene Ljubavi. On nas poziva da ljubimo druge kao što On nas ljubi jer je to najbolji način da nadvladamo zlo i iskusimo Njegovu prisutnost.

¹⁰² Ludvig, »Demonizam u romanu Braća Karamazovi F. M. Dostojevskog«, str. 163.

¹⁰³ Isto, str. 174.

4. Zaključak

Ruski književnik F. M. Dostojevski u svome romanu *Braća Karamazovi* bavio se jednim od nerazrješivih i nerazumljivih pitanja, a to je pitanje teodiceje. Pojam *teodiceja* označava opravdanje Boga za postojanost zla u svijetu, a u filozofsku terminologiju uveo ga je njemački filozof Leibniz, čije djelovanje spada u četvrti teodicejski krug. Dostojevski je teodicejsku problematiku ovog romana iznio kroz živote glavnih likova – Dmitrija, Aljoše i Ivana Karamazova, tako što je prikazao njihova razmišljanja o Božjoj opstojnosti, patnji i zlu te čovjekovoj slobodnoj volji. Srdžba, tj. pobuna Ivana Karamazova protiv patnje djece te njegova legenda *Veliki inkvizitor* najbolji su primjeri teodicejske problematike koji se mogu pronaći u romanu. Ivan je u razgovoru sa svojim bratom Aljošom iznio svoje razočaranje i tugu zbog patnje ljudi, napose patnje djece. On smatra da djeca ne zaslužuju patiti jer su nevina i nedužna, naspram odraslih ljudi koji su grešni. Osim toga, Ivan smatra da se životi djece ne mogu otkupiti te da nitko ne može oprostiti bol i patnju koja je djeci nanesena. Međutim, Aljoša ga podsjeća da takva osoba ipak postoji, a to je Isus Krist, koji je umro za sve nas i tako otkupio naše grijehе. U svojoj legendi *Veliki inkvizitor*, koja prikazuje susret velikog inkvizitora i Krista koji je ponovno došao na zemlju, Ivan je optužio Krista da je slobodna volja koju je darovao čovjeku samo stvorila nemir i nesreću jer čovjek sam treba prosuđivati što je dobro, a što zlo. Međutim, sam kraj Ivanove legende u kojoj Krist ljubi inkvizitora svjedoči o djelatnoj ljubavi prema bližnjem koju naučava razborit lik romana – starac Zosima. Djelatna ljubav vodi nas prema Bogu te nadmašuje zlo, stoga je upravo djelatna ljubav prema bližnjem konačno rješenje teodicejske problematike u romanu *Braća Karamazovi*.

5. Popis literature

Akvinski, Toma. 1993. *Suma protiv pogana*, svezak drugi (knjiga III–IV) latinski i hrvatski tekst, preveo Augustin Pavlović (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993);

Augustin, Aurelije. 1973. *Ispovijesti*, preveo Stjepan Hosu (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973);

Dostojevski, F. M. 2004. *Braća Karamazovi*, preveo s ruskoga Zlatko Crnković (Zagreb: Globus media, 2004);

Filipović, Vladimir. 1989. *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989);

Fischer, Peter. 2010. *Filozofija religije*, preveo s njemačkoga Božo Dujmović (Zagreb: Naklada Breza, 2010);

Golubović, Aleksandra i Kopajtić, Jelena. 2012. »Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije - Zlo kao mogućnost za postizanje dobra«, *Nova prisutnost* 10/2 (2012), str. 235–248;

Kant, Immanuel. 1990. *Kritika praktičkog uma*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Naprijed, 1990);

Kant, Immanuel. 2003. *Osnivanje metafizike čudoređa*, preveo s njemačkoga Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Feniks, 2003);

Kant, Immanuel. 2012. *Religija unutar granica pukog uma*, preveo s njemačkoga Kiril Miladinov (Zagreb, Naklada Breza, 2012);

Kušar, Stjepan. 2001. *Filozofija o Bogu* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001);

Leibniz, G. W. 2012. *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla*, preveo Dušan Janić (Zagreb: Demetra, 2012);

Ludvig, Sonja. 2000. »Demonizam u romanu Braća Karamazovi F. M. Dostojevskog«, *Umjetnost riječi* 44/ 2–3 (2000), str. 153–178;

Maršić, Silvio. 2008. »Immanuel Kant i problem religije (Boga) (Kritička i transcendentalna filozofija)«, *Spectrum* 3–4 (2008), str. 143–155;

Očuršćak, Siniša. 2004. »Teodicejski kontekst problema slobode u središtu "Braće Karamazovih" F. M. Dostojevskog«, u: Daniel Miščin (glavni urednik), *Filozofski zapisi, pjesme i odjeci* (Zagreb: Marija Škorić, 2004), str. 371–396;

Pirjevec, Dušan. 2003. *Braća Karamazovi i pitanje o bogu*, preveo Branko Lučić (Zagreb: AGM, 2003);

Platon. 1997. *Država*, preveo Martin Kuzmić (Zagreb: Naklada Jurčić, 1997);

Poser, Hans. 1997. »O dopuštanju zla u najboljem svijetu: o Leibnizovoj teodiceji«, *Filozofska istraživanja* 17/2 (1997), str. 405–418;

Selak, Marija. 2017. »Moral Enhancement and the Reduction of Evil: How Can We Create a Better World?«, *Socijalna ekologija* 26/1–2 (2017), str. 71–82;

Šimić, Krešimir. 2005. »Književno-biblijski pristup teodicejskoj problematici«, *Bogoslovska smotra* 75/1 (2005), str. 31–59;

Tadić, Ivo. 2004. »Augustinovo poimanje zla«, *Filozofska istraživanja* 24/1 (2004), str. 271–287;

Tolvajčić, Danijel. 2023. *Teodicejski problem u suvremenoj filozofiji religije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2023).